

Lettres Persanes 6. Het lichaam van de wetenschap

Tom Daems*

Op het moment dat ik in de pen kroop om deze brief aan te vatten, kreeg ik het nieuwe nummer van *Vigiles*, het Vlaamse tijdschrift voor politierecht, onder ogen. In het openingsartikel, waarin steeds een actueel thema behandeld wordt, hebben Franky Goossens en Stefaan Pleysier het over het Antwerpse straatverbod. Waar gaat het over? Sinds kort biedt de Antwerpse politiecodex – dit is de verzameling van Antwerpse politiereglementen – de burgemeester de mogelijkheid om onder bepaalde voorwaarden een straatverbod op te leggen. Luidens artikel 291 van die codex kunnen personen die ‘herhaaldelijk de openbare orde ernstig verstoren of zware overlast veroorzaken in dezelfde omgeving’ een verbod krijgen om gedurende een termijn van maximum acht dagen één of meerdere straten te betreden of er te vertoeven. Bij herhaalde recidive kan die termijn opgetrokken worden tot maximum één maand. Aan deze nieuwe maatregel schort wel wat, zo blijkt. Zowel vanuit juridisch oogpunt – Goossens en Pleysier spreken over ‘grote juridische vraagtekens’ – als vanuit een eerste inschattingsoefening van de efficiëntie en de sociale wenselijkheid van de maatregel (ze gaan kort in op de thema’s probleemverschuiving, viseren van bepaalde bevolkingsgroepen, klassenjustitie en afdwingbaarheid van de maatregel) hekelen ze de recente aanpassing van het Antwerpse politiereglement. In hun besluit manen ze de beleidsverantwoordelijken van de sinjorenstad aan tot ‘enige rust en kalmte in hun strijd voor meer veiligheid’.¹

Goossens en Pleysier voelen wel aan dat hun oproep tot enige omzichtigheid in het veiligheidsstreven misschien niet onmiddellijk door de stadspolitici op gejuich onthaald zal worden. In de laatste voetnoot bij hun bijdrage verwijzen ze immers naar een nieuw initiatief dat kort na de invoering van het straatverbod gelanceerd werd: het ‘X-stra project!’ dat systematische

* Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen, Instituut voor Strafrecht, Katholieke Universiteit Leuven.

1 F. Goossens & S. Pleysier, ‘Het Antwerpse straatverbod: hoe ook Shakespeare zich wel eens kan vergissen’, *Vigiles*. Tijdschrift voor Politierecht 2005, afl. 3, p. 69-74.

deur-aan-deur controles in het vooruitzicht stelt. Deze geplande maatregel weekte zo nodig nog meer reactie los, niet in het minst omdat de zogenoemde *Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer* in een aanbeveling brandhout maakte van de Antwerpse voornemens. De Commissie heeft grote twijfels over de verenigbaarheid van het project met de 'Wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens'.

Wat beoogt de stad Antwerpen met het project 'X-stra!'? Bondig geschetst gaat het om het volgende. Een interventieteam van de stad – bestaande uit vertegenwoordigers van de diensten Bevolking, Huisvesting en de cel buurtregie, een ambtenaar projecteenheid Integrale Veiligheid stad Antwerpen, aangevuld met een medewerker van de sociale diensten van de stad – zou door middel van huis-aan-huisbezoeken een ruim palet aan gegevens inzamelen op het vlak van wonen, werken, welzijn, gezondheid en vrije tijd. De verkregen gegevens zouden vervolgens ingebracht worden in een centraal registratiesysteem en teruggekoppeld worden naar de betrokken diensten die dan, indien ze dit nodig achten, gepaste maatregelen kunnen nemen. Het algemeen doel van de actie wordt door de stad omschreven als het herstel van het vertrouwen van de burger in de lokale overheid, het verhogen van het veiligheidsgevoel en het tegengaan van alle vormen van openbare overlast.

De Nederlandse lezer ziet ongetwijfeld parallellen met ontwikkelingen in de eigen achtertuin. Huisbezoeken die georganiseerd worden om sociale fraude op te sporen, zijn reeds langer schering en inslag in diverse Nederlandse steden zoals Amsterdam, Rotterdam en Tilburg. Ze hebben ook een energieke tegenbeweging in het leven geroepen die vaak zeer inventief te werk gaat. Zo wordt er niet alleen op juridisch, ethisch of efficiëntie vlak actie gevoerd tegen de huis-aan-huisbezoeken: de projectgroep 'Controleurs in Beeld' schuimt de straten af op zoek naar controleurs en publiceert de foto's op een website die het verzet tegen de maatregelen bundelt.² Het lijkt wel of hier een geherformuleerd adagium uit de sociale wetenschappen aan het werk is: niet langer *rejecting the rejectors* maar wel *stigmatising the stigmatisors*.

In Vlaanderen ging de aankondiging van de huis-aan-huiscontroles evenmin geruisloos voorbij. Dat had onder meer te maken met de krasse taal waarmee een en ander de wereld ingestuurd werd. De ondertoon van het Antwerpse *Stadsplan Veilig*, waar de huisbezoeken deel van uitmaken, is er

2 Zie <www.stophuisbezoeken.nl>.

één van een *no nonsense*-aanpak: er moet komaf gemaakt worden met de 'koudwatervrees' in veiligheidsaangelegenheden, er moet gewerkt worden 'zonder excuses en taboes', dingen moeten 'bij naam worden genoemd' en 'taboes zonder pardon worden doorbroken', er wordt geopteerd voor 'een compromisloze buurt- en straatregie', 'gevoeligheden bij daderregie kunnen geen excuus zijn voor een slappe buurtregie', enzovoort. Het plan concentreert zich daarenboven op zes doelgroepen met ronkende profielnamen: jonge veelplegers en meelopers, Balkankinderen, verslaafde veel- en vaakplegers, risicogezinnen en vuilhufters. Bij de legitimering van extra camera-toezicht wordt verwezen naar buitenlandse evaluaties die stellen dat minstens drievierde van de bevolking de inzet van camera's steunt. De conclusie die aan die vaststelling verbonden wordt, gaat als volgt: 'Het loont *dus* de moeite om cameratoezicht op welbepaalde plaatsen te organiseren, als aanvulling op het klassieke toezicht' (cursivering toegevoegd). Steun van de bevolking voor camera's is echter nog iets anders dan de vraag of ze ook helpen bij de bestrijding van criminaliteit en overlast. Heel wat evaluatiestudies uit de criminologische wetenschappen plaatsen vraagtekens bij de al te vaak vooronderstelde preventieve werking van cameratoezicht. Maar in de ogen van de schrijvers van het plan lijkt cameratoezicht vooral de moeite te lonen omdat het de steun van een groot deel van de bevolking wegdraagt – omdat de *vox populi* het wil, *dus*.

Deze korte uitstap over de relatie tussen wetenschap en beleid brengt ons bij het onderwerp van deze brief: het lichaam van de wetenschap. Wetenschapsbeoefening lijkt soms wel wat weg te hebben van een lang uitgesponnen *bodybuildingsessie*. Twee lichaamsdelen krijgen daarbij extra aandacht: de schouders en de rug. Isaac Newton prees zich in een ver verleden gelukkig dat hij op de stevige schouders van zijn voorgangers kon staan. In een brief aan Robert Hooke van 5 februari 1675 deed hij zijn beroemde uitspraak: *'If I have seen farther, it is by standing on the shoulders of Giants.'* Met zijn uitspraak wekte Newton de indruk dat hij maar een nietige schakel was in een onstuitbaar proces van cumulatieve kennisverwerking. De beeldspraak stelt ook één bepaalde relatie tussen wetenschap en beleid in het licht: de politiek die zich op wetenschappelijke kennisinzichten baseert en daaruit handelingsdirectieven voor het beleid afleidt – de beleidsmaker staat dan wijdbeens, onbezorgd en in alle bescheidenheid op de brede schouders van de wetenschap.

Maar Newtons uitspraak was niet zozeer ingegeven door bescheidenheid. Integendeel zelfs. In *Science: A History 1534-2001* stelt John Gribbin dat Newtons opmerking een nauwelijks verhulde persoonlijke aanval inhield aan het adres van Robert Hooke. Hooke beklagde zich erover dat Newton

hem niet voldoende erkenning gaf voor zijn ontdekkingen. Newtons antwoord dat hij 'verder had gezien omdat hij op de schouders van Reuzen stond', zou niet meer zijn geweest dan een figuurlijke vuistslag pal in het gezicht van Hooke, die een kleine en gekromde lichaamsbouw had. Als deze interpretatie van Gribbin juist is, dan zou dit betekenen dat Newton de brede schouders van zijn voorgangers gebruikte om de spot te drijven met een directe concurrent. In één beweging mepte de geslepen Newton tweemaal raak: de intellectuele vermogens én het fysieke voorkomen van de gedrongen Hooke moesten eraan geloven.

Daarmee zijn we aanbeland bij dat andere lichaamsdeel dat gretig gecultiveerd wordt: de rug. Enerzijds is het zo dat de politiek haar doelen zelden vaststelt op basis van (alleen maar) wetenschappelijke inzichten. In het beste geval speelt de wetenschap daar een rol bij, maar vaak zullen wetenschappelijke inzichten het onderspit delven ten aanzien van maatschappijvisies, religieuze opvattingen, ethische drijfveren, enzovoort. Dit is zeker het geval wanneer thema's als criminaliteit, overlast en bestraffing aan de orde zijn. Iedereen heeft zo wel zijn opvattingen over waarom iemand een misdrijf pleegt en hoe (hard) we criminelen en overlastveroorzakers zouden (moeten) aanpakken. Dit is eigen aan het thema. Morele overtuigingen, politieke opvattingen, wetenschappelijke inzichten, praktische beslommingen, enzovoort: het sijpelt allemaal binnen in het debat. Om die reden stelden Taylor, Walton en Young in 1973 in hun boek *The New Criminology* dat we twee soorten vragen kunnen stellen bij eender welke theorie: wat is de verklarende kracht van de theorie, en wat is haar aantrekkingskracht? Beleidsmakers kiezen dan die wetenschappelijke inzichten en verklaringen die aansluiting vinden bij de eigen opvattingen, voorkeuren en doelstellingen. Maar soms speelt de wetenschap helemaal geen rol in het debat over doelen en middelen en wordt ze gereduceerd tot rookgordijn. De politiek bepaalt dan zowel de doelen als de middelen en het komt aan de wetenschap toe om – *a posteriori* – een sluier van legitimiteit aan te leggen rondom het doel/middel-pakket.

Maar nu terug naar de Antwerpse huis-aan-huiscontroles. Deze bondige uiteenzetting over het lichaam van de wetenschap is ingegeven door de reactie van de liberale Antwerpse Schepen (wethouder) van Veiligheid Dirk Grootjans in de Vlaamse media naar aanleiding van het negatieve advies van de al vermelde *Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer*.³ De Commissie liet zich kritisch uit over (onder meer) de onver-

3 Zie ook D. Burssens & T. Daems, 'Wetenschappelijk verantwoord binnenvallen', *De Standaard* 27 augustus 2005, p. 25.

enigbaarheid van de doelstellingen van het X-Stra!-project: sociale én repressieve doelen gaan niet hand in hand, aldus de Commissie. Daarenboven moet de gegevensinzameling en -verwerking noodzakelijk en proportioneel zijn voor de nagestreefde doelen en ook daar knelt het schoentje: al te vaag geformuleerde doelstellingen maken het nu eenmaal onmogelijk om die toets van noodzakelijkheid en proportionaliteit te doorstaan. De Antwerpse Veiligheidsschepen verweerde zich fel om zijn geesteskind uit de brand te redden. Hij pareerde de kritiek met een verwijzing naar de nieuwe Gemeentewet: 'De nieuwe gemeentewet geeft ons de mogelijkheid om elke vorm van overlast aan te pakken.' En daarvoor is er nood aan gegevens want, zo stelde Grootjans: 'Hoe kunnen we aan sociale preventie doen als we geen gegevens hebben?' Om die nood aan gegevens te rechtvaardigen, deed hij een beroep op de wetenschap: 'Alle hedendaagse criminologische studies geven me trouwens gelijk.'

Grootjans misbruikt het lichaam van de criminologie. Het gaat om een vorm van misbruik die vooralsnog niet in de strafwetboeken ingeschreven staat maar die, gelet op de directe aanval op de fysieke integriteit van de wetenschap – de schouders ('alle criminologische studies geven me trouwens gelijk') en de rug ('alle criminologische studies *geven me trouwens gelijk*') – toch wel minstens een publiek debat over de wenselijkheid van criminalisering waardig is. Want: geven alle criminologische studies hem écht gelijk? Als alle criminologische studies Grootjans gelijk zouden geven, dan zou de queeste naar de waarheid dictatoriale trekjes vertonen. Net als in elke andere wetenschap verschillen criminologen van mening en leunen ze aan bij vaak zeer uiteenlopende denkscholen. Er wordt heel wat gebekvecht en met argumenten en tegenargumenten (en soms met vieze en plakkerige modder) gegooid, maar vooralsnog tolereren criminologen elkaars meningsverschillen en spreekrecht. Ieder mag zijn waarheid hebben en die ook verkondigen: een datum voor de collectieve knieval voor de ene en absolute waarheid werd vooralsnog niet op de criminologische agenda geprikt. En ook de rug van de criminologie is niet zo breed als Grootjans wel doet uitschijnen. De criminologen die zich met het volle gewicht achter de dataverzamelingsmethodiek van X-Stra! scharen, zijn mij onbekend. Grootjans liet alvast na om ze bij naam te noemen. Het merendeel der criminologen zal de Schepen van Veiligheid op dit vlak waarschijnlijk de rug toekeren.

Dit neemt niet weg dat tijdens een fictief proces ter berechting van het – al even fictieve – misdrijf 'misbruik van het lichaam van de wetenschap' de criminologie ook wel eens in nauwe schoentjes terecht zou kunnen komen. De notie van *victim precipitation*, dat sinds de opmars van de victimologie na de Tweede Wereldoorlog het criminologische jargon heeft vervoegt, kan

dienstbaar zijn om dit te verduidelijken. Het gaat hierbij om de rol die het slachtoffer zelf speelt bij de totstandkoming en het verdere verloop van het uiteindelijke misdrijf dat op de tafel van de justitiële autoriteiten komt te liggen. Slachtoffers zijn namelijk niet altijd zo onschuldig als we graag zouden geloven. Denk maar aan de dader die na veelvuldig getreiter van de zijde van het uiteindelijke slachtoffer, met volle vuist uithaalt. Of het slachtoffer van frauduleuze praktijken die de oplichter van dienst in een bui van aandikkende woede een fatale slag toedient en zodoende de juridische etiketten consolideert.

Zo kan ook de criminologie niet onverkort het etiket van 'ideaal slachtoffer' opeisen. De criminologie is een wetenschap die zich bij uitstek met maatschappelijke problemen bezighoudt en veel van het ruwe materiaal waar ze mee aan de slag gaat ('criminaliteit'), is per definitie normatief van aard. Dit heeft in het verleden (en nog steeds) tot verhitte discussies geleid over de vraag in welke mate bestaande criminaliteitsdefinities (en hun onderliggende maatschappijvisies) wel een basis kunnen vormen voor een zelfstandige empirische wetenschap. Het is een van de redenen waarom Stanley Cohen in 1988 een reeks essays bundelde onder de noemer *Against Criminology*: volgens Cohen heeft de criminologie als aparte discipline geen bestaansrecht. Op de openingspagina van het boek prijkt een citaat van Adorno dat mooi de haat-liefderelatie uitdrukt: *'One must belong to a tradition to hate it properly.'*

Als wetenschap die de duistere kanten van het samenleven aftast, heeft de criminologie vaak een geprivilegerde kijk op (al dan niet reële) problemen van criminaliteit en wanorde. Voor velen vormt dit een extra drijfveer om zich te mengen in het criminaliteitsdebat. Er is dus zelden sprake van een passief afwachten: vaak wordt actief mee gediscussieerd en gelobbyd en wordt via actieonderzoek de bestaande vastgeroeste praktijk in beweging gezet. Spreken in termen van eenrichtingsverkeer, waarbij de politiek zich als een bloedzuiger op het lichaam van de criminologie stort, is dus een flagrante misvatting. De kwalificatie van inbreuken op de fysieke integriteit van de criminologie als 'misbruik van het lichaam van de wetenschap' zal daarom steeds moeten gebeuren met aandacht voor de interacties tussen politiek en wetenschap, net zoals de criminogenese de interacties tussen dader en slachtoffer in kaart moet brengen om een correct beeld te krijgen van de ontstaansgeschiedenis van een delict.

En op bepaalde momenten in de geschiedenis van de criminologie is die gerichtheid op de politiek waarschijnlijk te ver gegaan – of was die alleszins al te onbezonnen en ging ze gepaard met een al te groot enthousiasme. De

R&R 2005 / 3

Nieuw-Zeelandse criminoloog John Pratt spreekt in niet mis te verstane termen van een ‘evangelische criminologie’ om de bekeringsdrift van sommige vakgenoten te duiden. Bepaalde door wetenschappers bepleite en gelegitimeerde hervormingen in het recente verleden, zoals medische projecten gericht op de verbetering van gedetineerden en een verregaande instrumentalisering van het strafrecht, werpen nog steeds een schaduw op hedendaagse discussies en praktijken. Het gaat dus om meer dan een vrijblijvende denkoefening over de criminalisering van vergrijpen op het lichaam van de wetenschap: in tijden dat het veiligheidsthema (van klassieke criminaliteit, over allerlei vormen van overlast, tot de strijd tegen terreur) de publieke sfeer domineert en de politieke agenda nivelleert, is verdere uitklaring van de band tussen wetenschap en politiek zeker op zijn plaats – het gaat dan zowel om het onbeschaamd gebruik van de rug en de schouders van de wetenschap, als weinig doorwrochte uitnodigingen van diezelfde wetenschap aan de criminele politiek.